

Amter indtil 1867

Frit tilgængeligt

Amterne i Sønderjylland udgjorde indtil 1867 områdets regionale forvaltning på vegne af landsherren (kongen eller hertugen) under ledelse af en amtmand. Da amterne var bindeled mellem de centrale myndigheder og de lokale myndigheder og tilsynsmyndighed på en række områder, indeholder amtsarkiverne sager og oplysninger om mange emner vedrørende Sønderjyllands historie frem til 1867.

Myndigheder, forvaltning og embedsmænd

Amtmanden behandlede sager fra sine overordnede myndigheder som f. eks. Rentekammeret, Tyske Kancelli, Overretten på Gottorp og General-Landøkonomi- og Kommercekollegiet og ekspederede dem evt. videre til underordnede myndigheder som herredsfogder og husfogeder. Via amtsarkiverne er det derfor muligt at opklare hvilke statslige, regionale og lokale myndigheder, der behandlede en sag.

Amtmanden førte også tilsyn med de underordnede myndigheder og amtsarkiverne rummer derfor også oplysninger om enkelte embeds- og bestillingsmænd.

Lægds- og søruller

Sammen med landkrigskommissæren udskrev amtmanden værnepligtige til militæret. Derfor indeholder amtsarkiverne lægds- og søruller samt af- og tilgangslisters hertil og andre sager vedrørende udskrivningsvæsenet.

Land- og sømilitærsager

Amtsarkiverne rummer også sager om amtet under krigsforhold, udskrivning af heste og fourage, krigsskader og andre militærsager.

Landbrug, skovbrug, jagt og fiskeri

I amtsarkiverne kan du finde oplysninger om landvæsenforhold generelt, f.eks. om kvægsygdomme og sandflugt. Nogle sager indeholder også oplysninger om de enkelte landejendomme og landboere. Blandt andet fæstesager, udskiftningsager og udstykningssager.

Endvidere findes der i amtsarkiverne også en del skov-, mose-, jagt- og fiskerisager.

Strandinger og stormflod

Strandvæsenssager om blandt andet strandinger og stormflod udgør også en del af amtsarkiverne. I Tønder Amt fungerede amtmanden som overdigegreve og førte tilsyn med digerne.

Handel, håndværk og industri

Erhvervsforholdene i et amt kan følges via de dekretter om koncessioner til håndværkere og næringsdrivende, som amtmanden udstedte, ligesom amtmanden dømte som endelig instans i håndværkersager og jævnligt beskæftigede sig med amtets erhvervsforhold.

Transport og infrastruktur

Anlæg og vedligehold af veje og broer samt færgévæsenet stod under tilsyn af amtmanden, som dømte som endelig instans i vejsager.

Amtmanden førte også tilsyn med kørselsvæsenet under husfogeden. Endvidere blev amtmanden inddraget i sager vedrørende amtets postforbindelser, søfartssager og i forhandlingerne om anlæg af de første jernbaner.

Brandvæsen og brandforsikring

Brandvæsenet og brandforsikringsvæsenet i amtet stod også under amtmandens tilsyn, som amtsarkiverne rummer en række sager fra ca. 1740-1867. Blandt andet lister over bygningsændringer og regnskaber fra brandkasserne, som fra 1776 var ledet af branddirektører.

Retssager og processer

Amtmanden førte tilsyn med retsvæsenet og varetog forhørs- og forligsretten, prima audientia, i især civiljustitssager og sager om en persons finansielle ansvar. Lykkedes det ikke for amtmanden at få parterne til at indgå forlig, gav han sagen videre til underretten.

Amtmanden dømte dog som endelig instans i mindre sager som gældssager, tyendesager, injuriersager, spoliesager, aftægtssager og fattigvæsenssager, mens større sager kunne ankes til de ordinære domstole.

Endvidere afholdt amtmanden bødessioner i civilsager og skov-, mose- og jagtsager.

I 1746 mistede amtmanden funktionen som sagfører i kriminalsager til Kriminaloverretten og fra 1850 tilkom kriminaljuridstiktionen udelukkende herredsfogederne.

Politisager

Da politivæsnet i amtet stod under tilsyn af amtmanden, indeholder amtsarkiverne sager vedrørende lovovertrædelser og forbrydelser samt vedrørende udlændinge og jøder og ind- og udvandring foruden enkelte pressesager.

Politik og nationale strømninger

I 1851 blev Det slesvigske Gendarmerikorps oprettet med det formål, at støtte politi- og toldmyndighederne i opretholdelsen af ro og orden og herunder overvåge de nationale og politiske forhold. Lokalt var korpset underordnet amtmanden, og amtsarkiverne rummer derfor sager vedrørende de politiske og nationale strømninger i Sønderjylland 1851-1864.

Endvidere indeholder amtsarkiverne sager angående valgene til den rådgivende stænderforsamling i Slesvig 1831-1863 samt til Rigsrådet, som blev oprettet i 1854 som lovgivende forsamling for hele det danske monarki.

Det i 1858 oprettede Haderslev Amtsråd samt herredsrådene i Sønderborg-Nordborg og Aabenraa amter fra 1861 er registreret som selvstændige arkivskabere.

Kirkevisitatorierne – kirke og skoler, fattigvæsen og hospitaler

Amtmanden udgjorde sammen med provsten kirkevisitatoriet i det enkelte provsti, som førte tilsyn med kirken samt fattigvæsnet, skolerne og hospitalerne.

Kirkevisitatorierne er registreret som selvstændige arkivskabere, og Landsarkivet for Sønderjylland opbevarer arkiver fra:

- **Flensborg kirkevisitatorium**
- **Haderslev kirkevisitatorium**
- **Sønderborg kirkevisitatorium**
- **Tønder kirkevisitatorium**
- **Aabenraa kirkevisitatorium**

I kirkevisitatoriernes arkiver findes især kirkesager, skolesager og fattigvæsenssager som formynderskabssager samt hospitalssager.

En del fattigvæsenssager er dog registreret under amtsarkiverne, som også indeholder medicinalsager vedrørende læger og sygdomme etc. i amtet.

Husfogderne

Husfogderne førte tilsyn med de statslige ejendomme og med fungerede som vejinspektører, ligesom de organiserede kørselsvæsnet. Indtil oprettelsen af skovridderembederne i 1700tallet havde husfogderne også opsyn med de statslige skove.

Husfogderne var underordnet amtmanden, men dannede selvstændige husfogdearkiver, som kan supplere amtsarkivernes indhold.

Amtsstuearkiverne

Amtsstue- og oppebørselsstuearkiverne kan også supplere amtsarkivernes oplysninger, idet skatter og afgifter blev indbetalt her.

Amtsstuerne blev ledet af en amtsforvalter, som udarbejdede amtsregnskaberne over de ordinære skatter, huskatter og landskatter. Amtsregnskabet blev indsendt af amtmanden til revision i Rentekammeret.

Amtsstuearkiverne indeholder også oppebørselslister over de enkelte bønders og fæsters landgilde- og skattebetalinger samt forpagtningsafgifter fra de statslige ejendomme, kroer og møller samt indtægter fra udstedelse af fæstebreve og udstykningsforretninger.

Ud fra oppebørselslisterne kan en skattepligtig persons bosted evt. fastslås.

Amtsstue- og oppebørselsstuearkiverne er registreret som selvstændige arkivskabere, men da amtsforvalteren var stedfortræder for amtmanden og bistod ham i den daglige forvaltning, optræder amtsforvalterne også ofte i amtsarkiverne.

Amterne i Sønderjylland

For at finde en sag i amtsarkiverne skal du vide i hvilket amt det sted, som sagen angik, lå. En del områder stod oprindeligt uden for amterne. Fogderierne var områder spredt over hele Sønderjylland der hørte under domkapitlet i Slesvig indtil 1658, hvor de blev samlet i Svavsted amt, der blev opløst i 1702. Købstæderne kom under amtmandens tilsyn 1711-1731 og igen fra 1853, hvor også de adelige godsdistrikter blev underlagt amterne.

I den del af Sønderjylland, som ligger nord for den nuværende dansk-tyske grænse fandtes indtil 1867 otte amter, som Landsarkivet for Sønderjylland opbevarer arkiver fra. De fem amters udstrækning varierede en hel del gennem tiden:

Haderslev amt var 1789-1791 delt i Haderslev Vesteramt og Haderslev Østeramt. Det under amtet hørende Bolderslev fogderi blev opløst i 1850 og Bolderslev og Genner distrikter blev i 1852 underlagt Aabenraa amt. Året efter kom Gram og Nybøl godser under Haderslev amts tilsyn. Efter krigen i 1864 afgav Haderslev amt Dalby, Sønder Bjert, Sønder Stenderup, Vejstrup, Vonsild, Ødis, Taps og Hejls sogne til Vejle amt samt hele eller dele af Seem, Obbekær, Kalvslund, Hjortlund, Farup og Vester Vedsted sogne til Ribe amt.

Aabenraa amt bestod oprindeligt af Rise og Sønder Rangstrup herreder samt Varnæs birk. I 1702 blev Kolstrup og Sundeved fogderier underlagt amtet. Sundeved fogderi blev 1814 overført til Sønderborg-Nordborg amter, mens Lundtoft herred blev overført til Aabenraa amt fra Tønder Amt i 1850. Bolderslev og Genner distrikter blev underlagt amtet i 1852 tillige med det tidligere Gråsten godsdistrikt.

Løgumkloster amt blev dannet 1542-1568 af det sekulariserede Løgumkloster gods. I 1599 fik amtet fælles amtmand med Tønder amt og

fra 1677 med Aabenraa amt. Løgumkloster amt blev i 1850 atter underlagt Tønder amt.

Tønder amt bestod oprindeligt af geestherrederne Bøking, Højer, Kær, Lundtoft, Slogs, Tønder og Viding. I 1702 blev Bordelum fogderi underlagt amtet, men i 1713 blev det overført til Flensborg amt. Dog kom dele af Læk, Enge og Stedesand sogne tilbage til Tønder amt i 1785. Godserne Solvig og Kogsbøl må fra 1722 regnes til amtet, og i 1777 blev Stedesand og Haksted fogderier og i 1778 Karlsvrå fogderi tillagt amtet, mens Bredevad fogderi blev tillagt i 1796. Dele af landsbyerne Tumbøl og Bønderby blev tillagt amtet i 1807 og 1835 mens Lundtoft herred og landsbyerne Lovtrup, Gåskær, Smedager, Vollerup og Rebøl blev afgivet til Aabenraa amt i 1850. Dog forblev Stoltelund gods under Tønder amt, som i 1853 også fik tillagt de adelige godser i Kær og Viding herreder sammen med de oktrojerede koge i Bøking og Højer herreder.

Sønderborg-Nordborg amter blev i 1777 forenet under én amtmand med fælles arkivdannelse. De to amter var blevet ophævet i 1564, da hertug Hans den Yngres afdelte hertugdømme blev oprettet. Efterhånden som de sønderborgske hertuginier fra 1667 gik konkurs eller uddøde genopstod de to amter:

Sønderborg amt genopstod, da Als Sønderherred overgik til staten i 1667. I 1723 fik amtet underlagt Østerholm og Hjortspring len, som dog blev tillagt Nordborg amt i 1729. Lysabild fogderi blev tillagt Sønderborg amt i 1777, mens Nybøl herred med størstedelen af Broager, Nybøl, Sottrup og Ullerup sogne kom til i 1779 efter den glücksborgske hertuginies var uddød og i 1811 Blansgård, mens Sundeved fogderi i 1814 blev overført fra Aabenraa amt. I 1764 blev Sønderborg Ladegård, Rønhave, Majbølgård og Kegnæsgård overdraget til hertugen af Augustenborg. Hele det augustenborgske godsdistrikt på Als blev underlagt Sønderborg amt i 1852. Grevskabet Reventlow med Dybbøl sogn og en del af Sottrup sogn kom under amtets tilsyn i 1853.

Nordborg amt overgik til staten i 1669 og havde fælles amtmand med Sønderborg amt til 1676, hvor Nordborg amt overgik til den plønske hertuginie. I 1729 blev amtet atter

overtaget af staten og tillagt Hjortspring og Østerholm len fra Sønderborg amt. Ballegaard i Sundeved blev i 1789 solgt til grevskabet Reventlow på Sandbjerg. Ærø blev tillagt Nordborg amt i 1749, men efter fredsslutningen i 1864 atter udskilt og indlemmet i kongeriget.

Sønderborg-Nordborg amter fik i 1850 fælles amtmand med Aabenraa amt men fortsatte sin selvstændige arkivdannelse helt frem til amternes ophævelse i 1867.

Flensborg amt omfattede nord for den nuværende dansk-tyske grænse Bov og Holbøl sogne samt enkelte områder i Sundeved.

De kongerigske enklaver i det vestlige Sønderjylland hørte oprindeligt under **Ribe amt**, men blev efter krigen i 1864 tillagt Tønder amt.

Kredsene – amternes afløser

De sønderjyske amter blev ved Slesvigs inkorporation i Preussen i 1867 erstattet af de fem kredse Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg, som hver især blev ledet af en landråd. Landråden referede til regeringspræsidenten og overpræsidenten for Provinsen Slesvig-Holsten, som igen referede til den preussiske regering i Berlin.

Søgning i amtsarkiverne

De sønderjyske amtsarkiver er præget af omordninger, og store dele henligger efter sagemne. Brug derfor www.daisy.sa.dk til at søge i amtsarkiverne.

En del af amtsarkiverne henligger efter de oprindelige emneopdelte registraturer, hvor sagerne under de enkelte sagemner er indført kronologisk og tildelte løbenummer.

Andre dele af amtsarkiverne består af journalsager ordnet efter journalår og -nummer.

Haderslev amtsarkiv indeholder registraturer, over sager fra tiden 1650-1746 samt journaler fra 1832-1869, som er indgang til en række journalsager fra 1851-1869.

Aabenraa og Løgumkloster amtsarkiv indeholder registraturer over sager fra 1605-1837, som kan anvendes til en del af arkivet samt journaler fra 1821-1868, som er indgang til en række journalsager fra 1838-1868.

Sønderborg-Nordborg amters arkiv indeholder journaler fra 1790-1867 som er indgang til en række journalsager fra 1851-1869.

Tønder amtsarkiv indeholder registraturer fra 1701-1862 samt journaler fra 1800-1872, men da hele arkivet er omordnet efter sagemne, er de ikke længere anvendelige som indgang.

Flensborg amtsarkiv indeholder hverken registraturer eller journaler.

Registraturer og journaler kan findes via www.daisy.sa.dk

Litteratur:

Hans Schultz Hansen & Hans Kristian Steffensen: Aabenraa og Løgumkloster amter indtil 1867/68, Aabenraa 1997.

Bettina Reichert & Jesper Thomassen: Tønder amt indtil 1867, Schleswig 2001.

Gerret Liebing Schlaber: Hertugdømmet Slesvigs forvaltning. Administrative strukturer og retspleje mellem Ejderen og Kongeåren ca. 1460-1864, Flensborg 2007.